

HABEŞİSTAN HİCRETLERİ VE GARÂNİK HÂDİSESİ*

Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK**

Giriş

Mekke döneminin üzerinde durulması, tartışılması ve aydınlatılması gereken önemli konularından birisi de Habeşistan'a gerçekleştirilen hicrettir. Habeşistan'a gerçekleştirilen hicretin ana sebebi, hicretin sayısı, hicret edenlerin farklı zaman dilimlerinde geriye dönüşleri, ilk geriye dönüşün ne zaman gerçekleştiği ve bunun çeşitli kaynaklarda yer alan rivayetlerde ifade edildiği üzere Garânîk hâdisesi ile ilişkisinin olup olmadığı ve Habeşistan'a hicretle alakalandırılan âyetlerin olaylarla ilişkisi gibi belli başlı hususlar yeniden ele alınmayı gerekli kılabacak bazı temel sorunlara sahiptir. Bu bölümde zikri geçen konular bağlamında bir takım sorular sorulacak ve bunların cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

1.Hicretin Ana Nedeni Eman Hakkının Kaybedilmesi miydi?

Hicretin gerçekleştirildiği Habeşistan, Arap Yarımadası'yla tarihsel ilişkileri bakımından derin köklere sahip bir ülkedir. Asırlar içinde cereyan eden Arap göç dalgaları bir yana, miladî beşinci yüzyıldan itibaren bizzat Mekkelilerin Habeşistan ile ticarî ilişkiler içinde olduğu (Kur'ân-ı Kerîm, Kureyş 106/1-4) bilinmektedir. Hristiyan inancına mensup Habeşlilerin 525 yılında ateş çukurlarına atılan dindaşlarını (Kur'ân-ı Kerîm, Burûc 85/4-7) kurtarmak üzere Yemen'i istilaları ve ayrıca daha sonraki yıllarda Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye saldırı gerçekleştirmeleri (Kur'ân-ı Kerîm, Fîl 105/1-5) bu ilişkilerin genel bir çerçevesini çizer. Bütün bu gelişmelere rağmen Habeşistan, Mekkelilerin ticaret kaynaklarından birisidir ve Mekkeliler, Habeş kralları ile diplomatik veya özel görüşmeler yapılabilmektedir.

Burada özellikle vurgulanabilecek ve ihtimal dâhilinde görülebilecek olan önceki asırlarda gerçekleştirilen göçlerin, iki halk arasında mevcut olan ticarî yakınlığın,

* Bu yazı, *İlk Hicret Habeşistan* (Siyer Yayınları, İstanbul 2015) adlı çalışmamıza dayanmaktadır. Burada üslup, bilgi ve kaynak bakımından yeniden gözden geçirilmiştir. Bibliyografya ve dipnot gösteriminde tekrara düşmemek için sadece daha önce kullanmadığımız yeni eserler ve araştırmalar zikredilmiştir. Geniş bibliyografya ve dipnotlar için söz konusu eserimize bakılmalıdır.

** Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Öğretim Üyesi, leventozturk@outlook.com

Mekkelilerin Habeş kralları ile görüşebilme kolaylığının Habeşistan'a gerçekleştirilen hicretin ana nedenleri arasında sayılması mümkün değildir. Hristiyanların diğer dinlere nazaran Müslümanlara daha yakın oldukları vurgusuna sahip olan âyeti (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide 5/82-84) Habeş hicretinin yönlendiricisi olarak gören yorumlar da yersizdir. Zira zikri geçen âyetler, Medine'de nâzil olmuştur. Buna ilave olarak Kuzey ve Güney Arabistan'da pek çok Hristiyan coğrafya bulunmaktadır; ancak bunların hiçbirisi hicret yeri olarak söz konusu edilmemiştir.

Aslına bakılacak olursa seçilen coğrafyanın özelliği ile Müslümanların niçin hicret ettiği hususu bir arada düşünülünce sebep-sonuç ilişkisi daha rahat kurulabilmekte ve tarihsel gerçeklik daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Mekke'de Müslümanların sayısının artmasıyla inanç çatışmasının derinleştiğini, Mekkelilerin sert tedbirler almaya başladığını ve sonunda kabile üyelerine verdikleri eman hakkını kaldırdıklarını hatırlamak gerekecektir. Buna bağlı olarak fiilî saldırılar söz konusu olmuş ve bu saldırılar esnasında Hz. Peygamber'in (sa) üvey oğlu Hâris b. Ebû Hâle öldürülmüştür. Arap toplumunun hukukî ve sosyal yapısının temel dinamiklerinden olan eman (civar, himaye, ahd vs.) uygulaması tespitlerime göre Habeşistan'a hicretin en önemli sebebi olarak görünmektedir. Kabileleri tarafından eman hakları kaldırılan ve bu yüzden her türlü tehdide açık bir duruma düşen Müslümanlar canlarını koruyabilmek için Habeşistan'a hicret etmişlerdir.

Eman konusunu burada daha net bir şekilde kavrayabilmek için şu örnekleri hatırlatmak da fayda bulunmaktadır: Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'in vefatından sonra bir müddet Ebû Leheb'in himayesinde bulunması, ancak Ebû Leheb'in verdiği emanı kaldırması üzerine Hz. Peygamber'in Tâîf'e eman elde etmek için gitmesi, dönüşünde Mekke'ye emansız giremeyişi ve ancak sonraki yıllarda Bedir'de öldürülen müşrik Mut'im b. Adiy'in emanıyla Mekke'ye girebilmesi, hac mevsiminde Arap kabilelerine ait çadırları teker teker ziyaret ederek kendisine eman verilmesini istemesi, Akabe biatlerinde bu çabanın karşılığını elde etmesi; Hz. Ebû Bekir'in kabilesi tarafından eman hakkı kaldırılınca Habeşistan'a hicret etmek için Mekke'yi terk etmesi, Kâre bölgesinin reisi İbnü'd-Düğunne tarafından eman verilerek Mekke'ye geri getirilmesi, Habeşistan'dan dönen kişilerin büyük bir kısmının tekrar eman elde ederek Mekke'ye girmeleri, eman alamayanların Habeşistan'a dönmek zorunda kalması vb. hâdiseler... Bütün bunlar ve verilebilecek diğer pek çok örnek Arap toplumunda eman

olgusunun ne kadar önem arz ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Herkes tarafından bilinen bir kavramın veya bilginin asırlar içinde anlam yükünü kaybettiğini düşünmek mümkündür. Emanı veya toplum dışı ilan edilmeyi ifade eden kelimeler zamanla dikkatlerden kaçmış ve Habeşistan'a hicretin sebepleri başka seçeneklerde aranmıştır.

Hz. Peygamber'in "Habeşistan'a hicret edin. Zira orada ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar bulunmaktadır..." şeklindeki sözleri bu bağlamda değerlendirilmeli ve Hz. Peygamber'in eman hakkını kaybetmiş olan Müslümanlara pratik çözüm sunmaya çalıştığı düşünülmelidir. Bu noktada Hz. Peygamber'in Müslümanları, sırf hükümdar adil olduğu için Habeşistan'a gönderdiği şeklinde bir sebep-sonuç hatasına düşülmemelidir. Zira Arap Yarımadası'nda hiçbir yer Müslümanların hicret edebileceği bir mekân olma özelliğine sahip değildi. Çünkü Habeşistan dışında bir yere gitmek ve kalmak için bizzat gidilecek kabilelerden ve geçiş yolu üzerindeki kabilelerden eman almış olmak gerekiyordu. Habeşistan eman almadan Mekke topraklarını terk edebilmenin en pratik yoluydu ve herhangi bir saldırıya uğramamak için haram aylardan Recep ayı tercih edilmişti.

2. Birinci ve İkinci Habeş Hicreti İfadesinden Ne Anlaşılmalıdır?

Kaynaklarda ve araştırmalarda yerleşik olarak karşımıza çıkan I. Habeş Hicreti ve II. Habeş Hicreti yorumunu yeniden gözden geçirmek uygun olacaktır, kanaatindeyim. Bunun anlatımı kolaylaştırmak üzere dizayn edilmiş bir yorum olma ihtimali yüksek görünmektedir. Ayrıca bir yorum hatası olma ihtimali de gözden uzak tutulamaz. İki büyük grubun hicreti göz önünde bulundurularak bir anlatım tarzının oluşturulduğu akla gelmektedir.

Ancak bu yoruma istinaden kurgulanmış görünen I. ve II. Habeş hicretleri şeklindeki bir anlatım, bir takım soruları ve sorunları karşımıza çıkarmakta ve olayların kronolojik sıralanışında önemli boşluklar ortaya çıkmaktadır. Sorunlardan birisi I. Habeş hicretine katılanların kısa bir zaman sonra dönmeleri, ardından yeniden büyük bir grupla hicret etmeleri şeklinde bir algının mevcudiyetidir. Bu birinci hicrete katılanların ikinci hicrete de katılmaları, böylece Habeşistan'a iki defa hicret etmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bazı nakil ve yorumlarda bu şekilde karşımıza çıkan bilgilerin temelinde bu kurgu yatmaktadır. Sorunlardan bir diğeri de ferdi veya birkaç kişilik gruplar halindeki gidişlerin dikkate alınmamış olmasıdır. Metinlerde yer alan anlatımlara göre hicretin birbirini izleyen bir süreçte cereyan ettiğini düşünmek daha

sağlıklı görünmektedir. Eman hakkını kaybeden Müslümanların parça parça Habeşistan'a gittiği açıktır. Ancak bunlardan ikisinin büyük bir grup teşkil ettiği için anlatımlarda ön plana çıktığı ve birinci Habeş hicreti, ikinci Habeş hicreti şeklindeki bir anlatımın yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

3.Muhacirler Kısa Sürede Habeşistan'dan Mekke'ye Dönmüş Olabilir mi?

İbn İshâk'ın ilk muhacir listesini verdikten sonra kabile mensubiyetlerine göre tüm muhacirleri yeniden zikretmiş olması kendisinden sonraki anlatım ve yorumlarda ilk gidenlerin geri geldiği ve ikinci grupta yer alan muhacirlerle yeniden hicret ettikleri düşüncesini üretmiştir. İbn İshâk iki hicret olduğunu söylememektedir. Garânîk hadisesini ise Habeşistan'dan dönüş ile irtibatlı bir hadise olarak anlatmamaktadır.

Hiz. Osman ile birlikte ilk grupta yer alan kişiler hakkında birinci hicretlerini Habeşistan'a ikinci hicretlerini ise Medine'ye gerçekleştirdikleri şeklinde kaynaklarda yer alan ifadeler meselenin bazı müellifler tarafından doğru anlaşıldığını göstermektedir.

Ancak İbn İshâk'ın sunduğu listeyi, ilk gruptan dönenlerle birlikte yeni bir grubun hicret ettiği kanaatiyle aktaranlar, Habeşistan'da yaklaşık üç ay kadar kaldığını ve geri döndüğünü kabul etmektedirler. Ayrıca bu dönüşün sebebi olarak da Garânîk Hâdisesini zikretmektedirler.

Bu rivayete yer veren İbn İshâk hâdiseyi Habeş hicretleri ile bağlantılı olarak anlatmamaktadır. Musa b. Ukbe'nin rivayetlerinde ise muhacirlerin dönüşünü bu hadiseye bağlayan bir sunuş hissedilmektedir. Ancak bu hususta daha derinlemesine araştırma yapmak gerekmektedir. Hâdis malumdur ve Necm sûresinin okunuşu sırasındaki bir yanlış anlamaya veya karmaşaya işaret etmektedir. Rivayete göre ortaya çıkan karmaşa, olay üzerine nâzil olan Hâc suresinin 52. âyeti veya İsrâ suresinin 73. âyeti ile düzeltilmiştir. İsrâ suresinin olaydan yaklaşık beş yıl sonra nazil olduğu, diğerinin ise Mekke döneminin sonları veya Medine döneminde nazil olduğu göz önünde bulundurulunca zorlama bir kurgu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu rivayeti olduğu gibi kabul eden âlimler de bulunmaktadır. Bunun sebebini esbâb-ı nüzûl tartışmaları, nesih, Allah'ın fiilleri, vahyin veya peygamberin ismeti gibi bazı kavramlarla ilgili olarak çeşitli ekoller arasındaki tartışmalarda aramak gerekir. Rivayetin Necm sûresinin Kâbe'nin kapısında bir bütün halinde müşriklere okunduğu ve herkesin secde ettiği şeklindeki kısmı sahih kaynaklarda yerini alır. Buhârî'nin *Sahîh*

adlı eseri bunun en güzel örneklerinden birisidir. Ancak Garânîk olayı şeklindeki bir anlatım söz konusu değildir.

“Üç aylık ilk hicret yolculuğu” ile ilgili sorulması gereken sorular şunlardır:

Birinci sorumuz Recep ayında yola çıkılması ile ilgilidir. Recep ayında yola çıkış iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi haram ay oluşu ve ticaret için güvenli dolaşımı mümkün kılan bir ortamın mevcudiyeti, ikincisi Arapların mutlak kış aylarındaki Habeşistan yolculuklarına denk gelişi. Her iki durumda da Şuaybe Limanı’nda gemi bulmak mümkündür ve bu planlanan bir yolculuk olmak zorundadır. Diğer zaman dilimlerinde Habeşistan ile Mekke arasındaki ulaşım koşulları önemli bir soru olarak durmaktadır. O halde birinci sorumuz hangi sıklıkta gemilerin işlediği olmalıdır? Burada ilk muhacir grubun ardından Kureyşlilerin neden herhangi bir elçi göndermedikleri, bunun yanı sıra ikinci heyetin ardından Amr b. Âs’ı göndermelerinin nedenleri gibi sorular sorularak yardım alınabilir.

İkinci sorumuz Habeş krallığının merkezi olan Aksum’a yolculuğun ne kadar sürdüğü hususudur? Üç-dört günlük deniz yolculuğunun ardından yaklaşık olarak on iki-on üç günlük, toplamda ise yaklaşık yirmi günlük bir yol katetmeyi gerektiren bu yolculuk, şüphesiz ilk bakışta hemen geri dönmeyi makul göstermeye yardımcı olabilir. Ancak buna Habeşistan’a Mekke’de önemli gelişmelerin yaşandığı şeklindeki haberin nasıl gittiği ve dönme şartlarının oluşup oluşmadığını ilave ederek bakmak gerekmektedir. Müslümanların Hz. Peygamber ile irtibatı nasıl sağladıkları, gelen haberleri nasıl aldıkları gibi sorular da önem taşımaktadır. Müslümanların bizzat Hz. Peygamber’den geldiği belli olmayan bir haber üzerine Mekke’ye dönmüş olabileceklerini düşünmek aradaki zaman kısalığı göz önünde bulundurulunca mümkün görünmemektedir. Zaten rivayette haberi kimin götürdüğü, bu haberin Habeşistan’a nasıl ulaştığı konusunda berraklık bulunmamakta ve şaibeli bir anlatım tarzı karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla Garânîk hâdisesinin Habeş muhacirlerinin Mekke’ye dönüşüyle ilişkisi olamayacağı, cerh ve tadile tâbi tutulan ve oldukça zayıf bulunan bir rivayetin metin bakımından da çelişkili olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Muhacirlerin Mekke’ye dönüşleri sosyal boykotun kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir. Sosyal boykottan sonra Hz. Peygamber’in, Hz. Hatice’nin vefatı üzerine Habeş muhacirlerinden Sevede bint Zem’a ile evlenmesi onun bu sıralarda Mekke’de olmasını gerekli kılıyor ve olayların birbirini

takip ettiği anlaşılıyor. Yine bu sırada geriye dönen Ebû Seleme b. Abdüleşed'in, dayısı Ebû Tâlib'in emanıyla Mekke'ye girebildiği şeklindeki bilgi, Ebû Tâlib'in vefatından önce gerçekleşen bir hâdiseye işaret ediyor. Muhacirlerin Mekke'ye dönüşüyle ilgili rivayetlerde karşımıza çıkan "Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini duymaları" üzerine geldikleri şeklindeki ifadeler ve buna dayalı yorumlara katılmak mümkün değildir.

4. Habeşli Hristiyanlar Mekke'ye Gelmiş Olabilir mi?

İbn İshâk'ın İbn Şihâb ez-Zührî'den aktardığı bilgilere göre hicretlerin akabinde Habeşli bir grup Mekke'ye gelerek Hz. Peygamber ile görüşmüştür. Bu gelişmeyi tabii bir süreç olarak görmek gerekmektedir. Yeni bir din ve müntesiplerinin Habeş topraklarında yarattığı akis bu merakı uyandırmış olmalıdır. Bu gelişmeye işaret ettiği ileri sürülen Kasas sûresinin 52-55. âyetleri ile ilgili olarak tefsir kitaplarında yer alan bilgilerde karşımıza çıkan temel sorun şudur: Sûrenin tamamını Mekkî sayanlar olduğu gibi zikri geçen ayetleri Medenî sayanlar da bulunmaktadır. Katâde'den gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'e gelen Habeşlilerin Habeş hicretinden dönenlerle birlikte gelmiş olarak gösterilmesi veya Ebû Ca'fer ile birlikte geldiklerinin zikredilmesi Medine döneminde nâzil olduğu algısını doğurmuştur. Âyetin genel manasının içine farklı zaman dilimlerinde Müslüman olan kişilerin, mesela Yahudilerin veya Necranlıların da katılmış olması durumu biraz daha karmaşıklaştırmış görünmektedir. Biraz önce zikri geçen gelişmeler için Mâide sûresinin 82-84. âyetlerinin de ilişkilendirildiği bilinmektedir. Bu durumda Kasas sûresinin tamamını Mekkî olarak kabul eden âlimlerin yaklaşımı daha yerinde görünmektedir. Mâide sûresini, Medine döneminde Hz. Peygamber'i görmeye gelen Habeşli heyetler veya Necâşi hakkında nâzil olan âyetler olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

5. Sonuç: Habeşistan Hicretlerini Yeniden Kurgulamak Zorunda mıyız?

Tarihî hâdiseler hakkında bilgi veren rivayetlerin seçilerek sunulması, bir ayıklamaya tabi tutulması onun yorumlandığını ve bu yorum eşliğinde bizim onları okuduğumuzu ifade eder. Asırlar içinde bu seçkilerin kök salması onların tarihsel gerçekliği gösterdiğini ispatlamaz. Rivayetlerin bir takım problemlere sahip olduğunu görmek yeni bir değerlendirmenin ve çalışmanın yapılmasını gerekli kılar.

Habeşistan'a gerçekleştirilen hicretlerle ilgili rivayetlerin kendi içinde bir takım sorunlara sahip olduğu açıktır. Bunda Mekke dönemi rivayetlerinin Medine dönemi rivayetlerine göre daha karmaşık ve sorunlu bir yapıya sahip olması önem arz eder.

Ancak buna tarihçilerin bu karmaşayı artırdıklarını da ilave etmek gerekir. Bu karmaşayı tetikleyen önemli bir gelişme de rivayetlerin teşekkül ettiği ve tasnif edildiği dönemin (Emevîlerin sonları, Abbâsîlerin başları) kendine has yeni kavramlar, sorunlar üretmesi ve bunları temellendirmek üzere bu rivayetleri belli bir seçkiyle kullanması sürecidir. Dolayısıyla o günlere tekabül eden yeni ilim dallarının ve konularının gündeme getirdiği tartışmaların, rivayetleri şekillendirdiği gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Sebep sonuç ilişkilerinin de her dönemin kendi algısına göre kurgulandığını hatırlamak yerinde olacaktır. Bu algılara göre tercih edilen rivayetlerin bizlere sunduğu sınırlandırıcı bilgi öbekleri, dışarıda kalmış diğer rivayet grupları ile yeniden karşılaştırma yapmaya ve tartışmaya ihtiyaç hisseder.

Sonuç olarak tarihin akışı içinde bazı asırlarda kendi dönemlerinin etkisinde yorumlanarak bize aktarılan Habeş hicretleri ile ilgili rivayetlerin bugün yeniden yorumlanmaya ve kurgulanmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Tarihin bir yorum ve kurgu olduğu gerçeğinden uzaklaşmamak, tarihi daha doğru anlamaya katkı sağlayacaktır. Bu çabamız Mekke döneminin tüm hâdiseleri için geçerlidir. Bugünün tarihçilerine düşen vazife rivayetlerin sahip olduğu karakteri iyi görerek tarihi yeniden kurgulamaktır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî (ö. 211/827), *et-Tefsîr*, I-III, Beyrut 1419.
- Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 373/984), *Bahru'l-'Ulûm*, ts.
- Hanoğlu, İsmail, “Garânîk Meselesinde Fahrüddîn er-Râzî'nin Rasyonalist Tutumu ve Literalizm Eleştirisi”, *Kelam Araştırmaları*, XI/2 (Karabük 2013), s. 55-68.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (nşr. Es‘ad Muhammed et-Tayyib), 1419/1998.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Fûrek el-Ensârî el-İsbehânî (ö. 406/1016), *et-Tefsîr min Evveli Sûreti'l-Mü'minîn*, Mekke 1430/2009.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Kuraşî (ö. 197/813), *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi‘* (nşr. Miklos Muranyi), I-III, 2003.

- Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim (ö.329/941), *et-Tefsîr*, I-II, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/945), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (nşr. Mecdî Bâsellûm), I-X, Beyrut 1426/2005.
- Okumuş, Bünyamin, “Garanik Hadisesi Bağlamında İbn Teymiye’ye Göre İsmet Kavramı: Nebevi Metinlerin Neshi ve Tebdili Meselesi I”, *Kelam Araştırmaları*, VIII/1 (Karabük 2010), s. 237-260.
- Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, İstanbul 2015.
- Tütün, Sevgi, “Yirminci Yüzyıl Müfessirlerinin Garânik Olayına Bakışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1 (Sivas 2012), s. 587-613.
- Yahyâ b. Sellâm, Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa‘lebe et-Teymî el-Kayravânî (ö.200/816), *et-Tefsîr*, I-II, Beyrut 1425/2004.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Seriy b. Sehl (ö. 311/924), *Me‘âni'l-Kur‘ân ve İ‘râbuhu* (nşr. Abdulcelîl Abduh Şelebî), I-V, Beyrut 1408/1988.